

ਕਲਾ ਦੇ ਝਰੋਖੇ ਤੋਂ

ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ

17.11.96

ਕਵਿਤਾ, ਜਦੋਂ ਕੌਮ ਦੀ ਬੁਝਾਨ ਬਣਦੀ ਹੈ: ਇਹ ਹੁਣ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਦੂਜੀ ਵੱਡੀ ਜੰਗ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੂਰਬੀ ਯੂਰਪ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਸਰਕਾਰਾਂ ਬਣੀਆਂ ਉਹ ਰੂਸ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਵੈਮਾਣ ਨੂੰ ਇਸ ਕਾਰਨ ਧੱਕਾ ਲੱਗਾ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਬਾਰੇ ਰੋਸ ਸੀ। ਰੂਸ ਦੀ ਫੌਜੀ ਤਾਕਤ ਦੇ ਡਰ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਰੋਸ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਆਮ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਬਾਹਰ ਆਂਦਾ ਸੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕ ਆਪਣੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਰੋਸ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ, ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਬਹੁਤੀ ਵਾਰ ਸਥਾਪਤੀ ਉਤੇ ਵਿਅੰਗ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਉਥੇ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਆਖੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਕਾਵਿਕ ਮੁਹਾਵਰਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਗੱਲ ਬੜੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਆਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਪੋਲੈਂਡ ਦੀ ਕਵਿਤਰੀ ਵਿਸਲਾਵਾ ਸਿੰਬੋਰਸਕਾ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ 1996 ਦਾ ਨੋਬਲ ਇਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕਵਿਤਰੀ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਸੁਤੰਤਰ ਸਿੰਘ ਨੂਰ ਵਲੋਂ ਆਪਣੇ ਸਥਾਈ ਕਾਲਮ 'ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਲਿਖਦਿਆਂ' ਵਿਚ 10 ਨਵੰਬਰ ਦੀ 'ਪੰਜਾਬੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ' ਵਿਚ ਕਰਵਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸਹਿਜ ਹੀ ਸਿੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਕਵਿਤਾ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਕੌਮ ਦੀ ਬੁਝਾਨ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਦੀਆਂ ਨਰੋਈਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਕਠੋਰ ਸਿਆਸਤ ਬੱਲੇ ਦਬ ਕੇ ਦਮ ਤੋੜ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਿੰਬੋਰਸਕਾ ਨੇ ਇਸ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਨੂੰ ਕਾਵਿਕ ਬੁਝਾਨ ਆਪਣੀ ਇਕ ਕਵਿਤਾ 'ਸਾਡੇ ਯੁਗ ਦੇ ਬੱਚੇ' ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਕੁਝ ਬੋਲ ਇਥੇ ਦੁਹਰਾਏ ਜਾਣਾ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇਗਾ:

ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਯੁਗ ਦੇ ਬੱਚੇ ਹਾਂ
ਇਹ ਸਿਆਸੀ ਯੁਗ ਹੈ।
ਦਿਨ ਭਰ, ਰਾਤ ਭਰ
ਸਭ ਮਾਮਲੇ - ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਡੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ
ਸਭ ਸਿਆਸੀ ਹਨ।
ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਪਸੰਦ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਨਾ
ਤੁਹਾਡੇ ਤੰਤੂਆਂ ਦਾ ਅਤੀਤ ਸਿਆਸੀ ਹੈ
ਤੁਹਾਡੀ ਚਮੜੀ ਦੀ ਬਣਾਵਟ ਸਿਆਸੀ ਹੈ।
ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਧਾਰ ਸਿਆਸੀ ਹੈ

.....
ਸਿਆਸੀ ਅਰਥ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਲਈ
ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ
ਕੱਚੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਹੀ ਕਾਫੀ ਨੇ
(ਇਹ ਅਰਥ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਿਆਂ)
ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਿਨਾਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ
ਪੰਛੀਆਂ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ
ਘਰ ਘਾਟ ਸੜ ਗਏ

ਖੇਤ ਬੀਆਬਾਨ ਹੋ ਗਏ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਭੁੱਲ ਸਮਿਆਂ ਵਾਂਗ
ਜੋ ਘੱਟ ਸਿਆਸੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।
ਸੁਤੰਤਰ ਨੂਰ ਅਤੇ 'ਪੰਜਾਬੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ' ਇਸ
ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਕਵਿਤਰੀ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਵਾਉਣ
ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਰਿਣ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ
ਹਨ।

ਦਲਿਤ ਹੋਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ: ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ਾਲੀ ਲੇਖਕ ਦਲਿਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਹਨ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਲਈ ਇਕ ਫਖਰ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਪਰ ਕਈ ਕਈ ਇਹੀ ਲੇਖਕ ਖਾਹਮਖਾਹ ਇਕ ਵਿਵਾਦ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਇਹ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਵਜੋਂ ਇਹ ਬਿਆਨ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਿਖੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਜਾਂ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਮਤ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਪਈ ਕਿ ਉਹ ਦਲਿਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਹੁਣ ਇਹ ਇਕ ਸਥਾਪਤ ਸਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਸੰਤ ਰਾਮ ਉਦਾਸੀ ਜਦੋਂ ਜਿਉਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਸਾਹਿਤਕ ਹਲਕਿਆਂ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਸਨਮਾਨ ਮਿਲਦਾ ਸੀ। ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਧਿਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤਕ ਵਖਰੇਵਾਂ ਸੀ, ਬਾਕੀ ਸਾਰੀ ਥਾਂ ਉਦਾਸੀ ਦਾ ਬਾਕਾਇਦਾ ਸਨਮਾਨ ਸੀ। ਜਿਸ ਧਿਰ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਵਖਰੇਵਾਂ ਸੀ ਉਹ ਵੀ ਗੈਰਸੁਭਾਵਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਦਾਸੀ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਇਕ ਪੱਕੀ ਧਾਰਨਾ ਸੀ, ਜੋ ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹਦੇ ਵਿਚ ਜਾਤਪਾਤ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਫੇਰ ਵੀ ਰਾਜਿੰਦਰ ਰਾਹੀਂ ਨੇ, ਜਿਸ ਨੇ ਉਦਾਸੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੀ ਰਚਨਾ ਬਾਰੇ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਕਿਤਾਬ ਸੰਪਾਦਤ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੁਝ ਲਾਈਨਾਂ ਪਾਸ਼ ਅਤੇ ਉਦਾਸੀ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਿਆਂ, ਇਹ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਪਾਸ਼ ਨੂੰ ਬਹੁਤੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਇਸ ਲਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸੰਧੂ ਟੱਬਰ ਵਿੱਚੋਂ ਸੀ। ਸੱਚ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਾਸ਼ ਨੂੰ ਵੀ ਅਤੇ ਉਦਾਸੀ ਨੂੰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਕਰ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨਕਲਾਬੀ ਹਲਕਿਆਂ ਵਿਚ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਉਚੀ ਜਾਂ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਉੱਜ ਹੁਣ ਵੀ ਇਹ ਗੱਲ ਨੋਟ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਹਲਕਿਆਂ ਵਿਚ ਉਹ ਰੁਝਾਨ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਖੇਧਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਜੱਟਵਾਦ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜੇ ਕੁਝ ਰਹਿੰਦ-ਖੂੰਹਦ ਬਾਕੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਹੁੰਦਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਹਰ ਲੇਖਕ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਮੁੱਲ ਉਹਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਪਵੇਗਾ। ਦਲਿਤ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਤਪਾਤ ਦਾ ਖਾਹਮਖਾਹ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਆਪਣੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਲਈ ਵੀ ਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸਮਾਜ ਲਈ ਇਹ ਗੱਲ ਸਿਹਤਮੰਦ ਹੋਵੇਗੀ।

17-11-1996